

Ю. Е. Пашко,

здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3083-9304>

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПИТАНЬ ЩОДО ПСУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ І КОНТРОЛЮ ЗА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯМ

Навчально-науковий інститут права ім. князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом
вул. Фрометівська, 2, 03039, Київ, Україна
E-mail: kaf.prd.409@gmail.com

Метою пропонованого наукового дослідження є аналіз нормативно-правового забезпечення змін у сфері земельного законодавства та розвитку системи охорони земель та їх збереження в Україні. **Методи дослідження:** діалектичної та формальної логіки, історично-правовий, системного аналізу та синтезу, узагальнення та моделювання. **Результати:** визначені проблеми власності на землю в Україні та формування системи охорони земель. Подано історичний аналіз системи охорони земель та її розвиток. Досліджено політику у сфері створення та розвитку законодавства щодо власності на землю в Україні, а також напрямів формування законодавства щодо охорони земель. Проаналізовано окремі підходи та досвід у системі землекористування та власності на землю в Російській імперії та в Радянському Союзі, визначено недоліки та запропоновано ряд нових підходів до вирішення проблем власності на землю та її охорони. **Обговорення:** оскільки Україна є переважно сільськогосподарською країною, то питання землі та земельних правовідносин в Україні є одними з головних. Питання охорони земель, а також правовідносин у сфері охорони та відновлення земель, особливості тих, які використовуються у сільському господарстві, має бути детально проаналізоване та вивчене.

Ключові слова: земельні правовідносини; охорона та збереження земель; історичний розвиток земельних правовідносин; правове регулювання земельних правовідносин; форми і методи захисту земель; адміністративно-правові засади сучасного правового регулювання у сфері земельних правовідносин; відповідальність за порушення земельного законодавства.

Постановка проблеми та її актуальність. Наразі в Україні є досить багато різних складнощів, але постійною проблемою, яка хвилює все українське суспільство, є питання земельних правовідносин. На сьогодні в Україні прийнято Земельний кодекс та ряд інших законодавчих актів, які визначають і систему володіння та управління земельними ресурсами, і питання охорони та збереження цих ресурсів.

Разом з тим аналіз та вивчення історії розвитку земельних правовідносин на території України наразі є необхідними. Зазначений аналіз дає змогу порівнювати земельні правовідносини, які

відбувалися на території України, та певною мірою планувати певні рішення з цього приводу в сучасних умовах. Проведення вивчення та аналізу земельних правовідносин та законодавства і практичних дій щодо забезпечення безпеки земель та їх охорони може допомогти також передбачувати окремі законодавчі пропозиції щодо змін у законодавстві стосовно земельних ділянок. Реформування земельного законодавства на сьогодні в умовах війни певною мірою не проводиться так, як було заплановано, але вивчення досвіду минулих перетворень може допомогти недопущенню окремих помилок.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Теоретичною основою статті є широкий спектр наукових і законодавчих джерел. Основними з них є закони та законопроекти України, урядові рішення та інші нормативно-правові акти. Висвітлення історії земельних правовідносин в Україні, в Російській імперії та в Радянському Союзі розглядається в публікаціях Третьяка А.М., Квітковського Д., Бриндзана Т., Скрипника М.О., Фаренія І.А.

Використовується також інформаційно-аналітичний матеріал, який висвітлює різні аспекти вітчизняного процесу змін у земельному законодавстві (Шемшученко Ю.С. та інші). Проведено також історичний аналіз законодавства Російської імперії, Радянського Союзу та сучасної України у питаннях земельного законодавства.

Метою пропонованого наукового дослідження є аналіз нормативно-правового забезпечення змін у сфері земельного законодавства та розвитку системи охорони земель та їх збереження в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи питання визначення земель як окремого суб'єкта правовідносин, необхідно враховувати аспекти, які відіграють досить велику роль у їх оцінюванні та вчиненні інших дій. Перш за все, мабуть, треба звернути увагу на аналіз земельних правовідносин ще в Російській імперії. На той час законодавство Російської імперії формувалося під впливом європейської правової доктрини, і це вплинуло на визначення землі як суб'єкта цивільних правовідносин [1].

Процес визначення земельних ділянок як суб'єктів правовідносин в Російській імперії не був простим, адже існувало декілька видів земельних ділянок та ряд форм і методів їх визначення.

Оскільки Україна перебувала у складі Російської імперії, то, відповідно, на більшій частині сучасної України діяло законодавство Російської імперії.

Слід зазначити, що в той період в переважній більшості не існувало питання псування або забруднення земель. Окремі випадки, які траплялися, розглядалися судами і порівнювалися з псуванням нерухомого майна. Найбільш поши-

реними кримінальними правопорушеннями, які стосувалися земельних правовідносин в часи перебування України у складі Російської імперії, були пов'язані зі знищенням межових знаків [2].

Жовтнева революція внесла кардинальні зміни у земельне законодавство. Окремі дослідники вважають, що питання землі та питання її власності стало одним з головних питань Жовтневої революції в цілому [3; 4].

Як пише А.І. Фареній, перегляд праць Леніна доводить, що він чітко використовував селянство для досягнення цілей революції. Він та партія більшовиків спеціально використовували гасло «Земля селянам» для підсилення революційної ситуації, проте він вбачав, що селяни в переважній більшості після отримання землі будуть розвивати дрібні капіталістичні господарства, що мало знову призвести до відродження капіталістичних політичних відносин [4].

Тому після перших років існування радянської влади почалися формуватися відповідні осередки, де насамперед встановлювалися земельні правовідносини, що будувалися на праві власності на землю всіх членів кооперативів та інших формувань.

Перші законодавчі акти радянської влади у сфері земельних правовідносин певною мірою сформували новий етап земельних відносин. Основними моментами цих нових правовідносин стали:

- націоналізація земель. Тобто вся земля на території Російської імперії була проголошена як загальнонародна власність. З іншого боку будь-яка приватна власність на землю була ліквідована;

- землі, які належали поміщикам, церквам, монастирям та іншим власникам, передавалися селянам безкоштовно. Вони здобували право використовувати ці землі для обробітку, тобто вони ставали користувачами, а не власниками, тому що земля стала загальнонародною власністю;

- знищення дрібних землекористувачів та так звана колективізація, яка активно проводилася вже Сталіним. Утворення колгоспів і радгоспів певною мірою вирішувало питання про збільшення сільськогосподарського виробництва,

проте селяни почали чинити опір. З метою придушення такого опору використовувалися різні методи. В Україні використовувався найбільш масовий метод боротьби з селянськими рухами – голодомор. В переважній більшості селян змушували створювати колективні підприємства, і досить часто використовувалося насильство і репресії.

Слід зазначити, що у перший період існування радянської влади практично не було законодавчих актів, які б стосувалися охорони та псування земель. Певною мірою це було закономірним, адже рівень розвитку як сільського господарства, так і промисловості був вкрай низьким.

Після створення Радянського Союзу та УРСР відбулися перші законодавчі зміни у сфері земельних правовідносин. Перш за все земельне право було досить своєрідним і до того періоду не використовувалося ніде у світі. До основних характеристик земельного законодавства Радянського Союзу аж до його розпаду можна віднести наступні:

- всі землі вважалися загальнонародною власністю, дозволялися тільки невеликі ділянки для підсобного господарства;
- вся земля належала державі, а для її використання та розвитку сільськогосподарського виробництва було створено колгоспи і радгоспи;
- землекористування було плановим, при цьому іноді воно було збитковим, але будь-які зміни у планах було заборонено;
- з метою чіткого використання земельних ресурсів було розроблено Земельний кодекс, який охоплював всі питання землекористування в Радянському Союзі.

У Земельному кодексі УРСР, який був прийнятий у 1922 році, практично немає положень, які стосуються нанесенню шкоди земельним ресурсам. Проте окремі положення передбачали збереження земель у відповідному стані. Наприклад, стаття 36 Земельного кодексу передбачала, що після закінчення терміну оренди земельна ділянка повертається особі, яка її здавала, з усіма змінами, які були спрямовані на удосконалення, і які були запроваджені орендарем, а також є невіддільними від землі, проте

такі дії повинні здійснюватися без нанесення шкоди господарській придатності ділянки [5].

Прийняті пізніше «Загальні засади землекористування та землеустрою» 1928 року врегулювали більш конкретно земельні відносини: визначили цілі та завдання земельного законодавства; встановили, що суб'єктом права власності на землю є СРСР; розмежували компетенцію Союзу СРСР та Союзних республік у галузі регулювання земельних відносин; докладно регулювали всі питання землеустрою; визначили правовий режим сільськогосподарських земель, спеціального призначення, міських земель, земель державного запасу та інших земель, а також сформулювали права та обов'язки землекористувачів та встановили порядок вирішення земельних спорів. Подальший розвиток союзного та республіканського законодавства пішов лінією вдосконалення сформованих у результаті націоналізації землі основних земельно-правових інститутів [6].

У 1930 році постановами ЦВК та РНК СРСР було скасовано оренду сільськогосподарської землі та заборонено використання в одноосібних селянських господарствах найманої праці; потім скасовано земельні товариства. У цій ситуації зазначені положення Земельного кодексу 1922 року фактично перестали застосовуватися.

Після примусової колективізації у 30-х роках ХХ сторіччя в переважній більшості всі земельні правовідносини почали регулюватися постановами ЦВК та РНК і були спрямовані на масову колективізацію та припинення спротиву одноосібників.

Досить важливим у цей період можна вважати також Постанову Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1949 р. № 1432 «Про охорону природи на території Української РСР», проте вона містила загальні начала щодо діяльності з охорони природи [7].

Разом з тим вже після війни приймалися окремі документи щодо охорони земель і природи в цілому. 30 червня 1960 року в Україні був прийнятий закон «Про охорону природи» [8]. У законі у пункті III встановлюються основні напрями охорони ґрунтів і надр. Передбачено, що землекористувачі повинні використо-

увати землі, щоб запобігати шкідливим процесам, які впливають на ґрунти.

В подальшому питання земельного законодавства були змінені у 1968 році з прийняттям «Основ земельного законодавства Союзу ССР і Союзних республік» [10].

У зазначеному нормативному акті вже було чітко виокремлені питання щодо охорони та захисту сільськогосподарських та інших земель. Стаття 13 Основ має назву «Охорона земель та підвищення родючості ґрунтів» [10]. Зазначена стаття передбачала, що особи, які користуються землею, повинні дбати, щоб відповідні ділянки не псувалися, а також про те, щоб підвищувалася родючість ґрунтів. Виділялися також головні причини псування земель, такі як ерозія, засолення, заболочування, забруднення та ін.

Оскільки земля була всенародною власністю, то встановлювалися відповідні заходи щодо контролю за використанням земель. Зазначені завдання покладалися на Ради народних депутатів усіх рівнів, а також на спеціально створені органи. У 1967 році було створено Державний комітет Ради Міністрів УРСР по охороні природи [9].

У основах законодавства передбачалося вже встановлення юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства. Пізніше відповідний розділ був доданий до Кримінального кодексу УРСР.

Після отримання незалежності в Україні також вдосконалюється законодавство щодо охорони земель та притягнення до відповідальності осіб, які визнані винними у псуванні земель. У Кримінальному кодексі України внесено відповідний розділ, який має назву «Кримінальні правопорушення проти довкілля» [11]. Відповідні статті стосовно адміністративних правопорушень у сфері охорони земель передбачено і в Кодексі України про адміністративні правопорушення [12].

На сьогодні в Україні серед організацій, які контролюють дотримання екологічного і земельного законодавства, слід визначити Державну екологічну інспекцію України [13]. Крім того, відповідно до Законів України «Про охорону земель» [14] та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [15] зга-

даний контроль здійснюють всі рівні рад, починаючи від сільських і селищних, і закінчуючи Верховною Радою України.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**.

1. Питання землі та земельних правовідносин в Україні є одними з головних, адже Україна традиційно є сільськогосподарською країною, і тому питання власності та використання землі є дуже важливими.

2. Проведений аналіз показує, що питання власності на землю змінювалося в Україні разом зі зміною суспільно-економічних формацій і на сьогодні певною мірою вирішене, але є ряд проблем, які вимагають вирішення.

3. Забезпечення охорони та правильного використання земель також має бути більш детально вивчене і проаналізоване, адже сьогодні в Україні відбуваються певні зміни стосовно права власності на землю, тому питання щодо їх охорони і впливів різного характеру також має бути досліджене.

Література

1. Третяк А.М. Історія земельних відносин і землеустрою в Україні: навч. посіб. Київ: Аграрна наука, 2002. 280 с.
2. Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина – її минуле і сучасне. Зелена Буковина. Париж; Фінляндія; Детройт, 1956.
3. Скрипник М.О. Начерк історії пролетарської революції на Україні. Червоний шлях. 1923. № 1. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Червоний_шлях/1923/1/Начерк_історії_пролетарської_революції_на_Україні
4. Фареній І.А. Селянська революція як концепція аграрно-капіталістичних перетворень та «політтехнологічний секрет» Леніна. Український селянин. 2017. Вип. 18.
5. Земельний кодекс УССР. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220002>
6. Загальні засади землекористування та землеустрою. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16642.htm>
7. Постанова Ради Міністрів УРСР від 3 червня 1949 р. № 1432 «Про охорону природи на території Української РСР». ЗП УРСР. 1949. № 11. Ст. 40.

8. Про охорону природи: Закон УРСР від 30 червня 1960 року. Охорона природи: збірник законодавчих актів. Упорядник Шемшученко Ю.С. Київ: Урожай, 1976. 308 с.

9. Постанова Ради Міністрів УРСР від 10 червня 1967 р. № 371 «Питання організації Державного комітету Ради Міністрів УРСР по охороні природи».

10. Про затвердження основ земельного законодавства Союзу РСР та союзних республік: Закон СРСР. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15219.htm>

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Тертишника, М.І. Хавронюка. 11-е вид., переробл. та доповн. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

12. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <http://mego.info/матеріал/науково-практичний-коментар-кодексу-україни-про-адміністративні-правопорушення-петков-св-20>

13. Положення про державну екологічну інспекцію: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 2017 р. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/269>

14. Про охорону земель: Закон України від 19 чер. 2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

15. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 чер. 2003 р. № 963-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 350.

References

1. Tretyak A.M. Istoriya zemelnykh vidnosyn i zemleustroyu v Ukraini: navch. posib. Kyiv: Ah-rarna nauka, 2002. 280 s.

2. Kvirkovskyy D., Bryndzan T., Zhukovskyy A. Bukovyna – yiyi mynule i suchasne. Zelena Bu-kovyna. Paryzh; Finlyandiya; Detroyt, 1956.

3. Skrypnyk M.O. Nacherk istoriyi proletarskoyi revolyutsiyi na Vkrayini. Chervonyy shlyakh. 1923. № 1. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Chervonyy_shlyakh/1923/1/Nacherk_istoriyi_proletarskoyi_revolyutsiyi_na_Vkrayini

4. Fareniiy I.A. Selyanska revolyutsiya yak kontseptsiya ahrarno-kapitalistychnykh peretvoren-ta «polittekhnohichnyy sekret» Lenina. *Ukrayinskyy selyanyn*. 2017. Vyp. 18.

5. Zemelnyy kodeks USSR. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220002>

6. Zahalni zasady zemlekorystuvannya ta zeme-leustroyu. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16642.htm>

7. Postanova Rady Ministriv URSSR vid 3 cher-vnya 1949 r. № 1432 «Pro okhoronu pryrody na terytoriyi Ukrayinskoyi RSR». *ZP URSSR*. 1949. № 11. St. 40.

8. Pro okhoronu pryrody: Zakon URSSR vid 30 chervnya 1960 roku. Okhorona pryrody: zbirnyk zakonodavchykh aktiv. Uporyadnyk Shemshuchenko Yu.S. Kyiv: Urozhay, 1976. 308 s.

9. Postanova Rady Ministriv URSSR vid 10 cher-vnya 1967 r. № 371 «Pytannya orhanizatsiyi Derzhavnoho komitetu Rady Ministriv URSSR po okhoroni pryrody».

10. Pro zatverdzhennya osnov zemelnoho za-konodavstva Soyuzu RSR ta soyuznykh respublik: Zakon SRSR. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15219.htm>

11. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal-noho kodeksu Ukrayiny / za red. M.I. Tertysnyka, M.I. Khavronyuka. 11-e vyd., pererobl. ta dopovn. Kyiv: VD «Dakor», 2019. 1384 s.

12. Naukovo-praktychnyy komentar Kodeksu Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya. URL: <http://mego.info/material/naukovo-praktychnyy-komentar-kodeksu-ukrayiny-pro-administratyvni-pravoporushennya-pyetkov-sv-20>

13. Polozhennya pro derzhavnu ekolohichnu in-spektsiyu: zatv. postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 19 kvit. 2017 r. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/269>

14. Pro okhoronu zemel: Zakon Ukrayiny vid 19 cher. 2003 r. № 962-IV. *Vidomosti Verkhov-noyi Rady Ukrayiny*. 2003. № 39. St. 349.

15. Pro derzhavnyy kontrol za vykorystanniam ta okhoronoyu zemel: Zakon Ukrayiny vid 19 cher. 2003 r. № 963-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003. № 39. St. 350.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF LAND LEGAL RELATIONS IN UKRAINE AND IDENTIFICATION OF ISSUES OF LAND DETERIORATION AND CONTROL OVER THEIR PRESERVATION

Prince Volodymyr the Great Educational and Scientific Institute
of Law Interregional Academy of Personnel Management
Frometivska St., 03039, 2, Kyiv, Ukraine
E-mail: kaf.prd.409@gmail.com

*The purpose of the proposed scientific research is to analyze the regulatory and legal support for changes in the field of land legislation and the development of the land protection system and their preservation in Ukraine. **Research methods:** dialectical and formal logic, historical and legal, system analysis and synthesis, generalization and modeling. **Results:** the problems of land ownership in Ukraine and the formation of the land protection system are identified. A historical analysis of the land protection system and its development is presented. The policy in the field of creation and development of legislation on land ownership in Ukraine, as well as the directions of formation of legislation on land protection, is studied. Individual approaches and experience in the system of land use and land ownership in the Russian Empire and the Soviet Union are analyzed, shortcomings are identified and a number of new approaches to solving the problems of land ownership and its protection are proposed. **Discussion:** since Ukraine is predominantly an agricultural country, the issues of land and land legal relations in Ukraine are one of the main ones. The issue of land protection, as well as legal relations in the field of land protection and restoration, the features of those used in agriculture, should be analyzed and studied in detail.*

***Key words:** land legal relations; land protection and preservation; historical development of land legal relations; legal regulation of land legal relations; forms and methods of land protection; administrative and legal principles of modern legal regulation in the field of land legal relations; liability for violation of land legislation.*

Стаття надійшла до редакції 04.03.2025